

Jurisprudential-Legal Analysis of Computer Data Taxation

Pouria Fathi¹, Mohammad Bagher Amerinia^{*2}, Ali Pourjavehri³

1. Private Law Department, Yas.C., Islamic Azad University, Yasuj, Iran.

2. Law Department, Yas.C., Islamic Azad University, Yasuj, Iran.

3. Law Department, Yas.C., Islamic Azad University, Yasuj, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages: 375-388

Article history:

Received: 07 Jul 2024

Edition: 11 Sep 2024

Accepted: 26 Oct 2024

Published online: 23 Dec 2025

Keywords:

Computer Data, Finance, Jurisprudence, Economic Value.

Corresponding Author:

Mohammad Bagher Amerinia

Address:

Iran, Yasuj, Islamic Azad University, Yas.C., Law Department.

Orchid Code:

0009-0003-1694-3951

Tel:

09171132007

Email:

mohamadamerinia@gmail.com

ABSTRACT

Background and Aims: Property is a changing matter that undergoes transformation with the development of technology and emerging needs. Therefore, alongside physical and tangible property, a new property has emerged under the name of electronic and computer-based commerce or even Internet commerce. With the emergence of the term "virtual property" in the field of electronic commerce, it has become necessary to examine the concept of ownership and the criteria of ownership to identify emerging instances of ownership. In this study, a jurisprudential and legal analysis of the ownership of computer data will be addressed.

Materials and Methods: The method of this article is analytical and descriptive, and the research tool is library.

Ethical Considerations: In writing this article, documented referencing and trustworthiness were the criteria.

Findings: Computer data has a virtual ownership, and in jurisprudence, ownership is not limited to the physical aspect, but also has spiritual or non-physical dimensions. Therefore, having ownership of this data means assigning ownership to it. Also, there is a demand for computer data, and it is not in such a way that it is worthless due to its large supply.

Conclusion: For the property of an object, criteria such as economic value, customs and morals, the characteristic of satisfying needs, and exchange value have been presented, and each of these criteria, from the perspective of jurisprudential and legal principles, can clarify the status of their property if applied to computer data. Therefore, computer data can be considered property due to its service aspect, its interactive nature, and its specific ownership.

Cite this article as:

Fathi, P; Amerinia, M-B; Pourjavehri, A. *Jurisprudential-Legal Analysis of Computer Data Taxation*. Economic Jurisprudence Studies. 2025.

دوره هفتم، شماره ۵، سال ۱۴۰۴

تحلیل فقهی - حقوقی مالیت داده‌های رایانه‌ای

پوریا فتحی^۱، محمدباقر عامری‌نیا^۲، علی پورجوهری^۳

۱. گروه حقوقی خصوصی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران.

۲. گروه حقوق، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران.

۳. گروه حقوق، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: قرار تأمین خواسته از موضوعات مهم و کاربردی در مراجع قضایی است که نیازمند بررسی فقهی و حقوقی است. هدف مقاله حاضر بررسی قرار تأمین خواسته از دیدگاه فقهی و حقوقی است.

مواد و روش‌ها: مقاله حاضر توصیفی تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

ملاحظات اخلاقی: در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

یافته‌ها: از دیدگاه حقوقی با اینکه برای قرار تأمین با توجه به حفظ حقوق متهم، شرایط خاصی را مدنظر قرار داده‌اند، ولیکن در اکثر متون حقوقی این امر مغایر با اصل آزادی و برائت می‌باشد. قرار تأمین نه تنها جایگاهی در موازین شرعی ندارد بلکه عمومیات فقه و به خصوص آن چه از فحوای بازداشت در اتهام قتل نفس استنباط می‌شود، این است که نباید کسی را بازداشت یا الزام به حضور و یا اجبار به ارائه کفیل یا وجه التزامی نمود؛ ولی مواردی از قبیل بازداشت موقت، تعیین کفالت در فقه جهت روشن شدن موضوع دارای سابقه فقهی می‌باشد.

نتیجه: اگرچه تأسیس تأمین خواسته با تشریفات مربوطه در فقه اسلامی صریحاً پیش‌بینی نشده است؛ اما منطبق با قواعد فقهی بوده و به طور تلویحی مورد تأیید شرع مقدس اسلام است؛ چراکه قدرمسلم آنست که پیش‌بینی صریح همه تأسیسات حقوقی که به منظورتنظیم روابط حقوقی اشخاص جامعه و به تناسب نیازهای رو طراحی می‌شوند امکان‌پذیر نیست.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۳۷۵-۳۸۸

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۷

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۶/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۲

واژگان کلیدی:

داده‌های رایانه‌ای، مالیت، فقه، ارزش اقتصادی.

نویسنده مسئول:

محمدباقر عامری‌نیا

آدرس پستی:

ایران، یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یاسوج، گروه حقوق.

تلفن:

09171132007

کد ارکید:

0009-0003-1694-3951

پست الکترونیک:

mohamadamerinia@gmail.com

۱. مقدمه

پی بردن به مال بودن کالاها، خدمات و یا اشیاء نیازمند در نظر گرفتن خصائص و ملاحظات است که از جمله می‌بایست مورد استفاده مردم بوده و یا مالکیت آنان معین باشد. دیدگاههایی که درباره مال بودن دارایی و اموال وجود دارد، غالباً ناظر بر محسوس بودن و عینی بودن کالاها و خدمات است و یا اینگونه به ذهن متبادر می‌شود. اما این رویکردها بیش از همه به واسطه تحولات ناشی از ارتباطات و رایانه تغییر یافته و اموال هم در تعریف و هم در مصادیق دچار تحول شدند. بنابراین امروزه اموال و دارایی‌هایی نیز پدید آمده است که اگرچه جنبه ملموس و عینی ندارند، اما در بستر تعامل افراد با یکدیگر، واجد ارزش تلقی شده و تقاضا برای آنان نیز مطرح بوده است. حتی در مواردی نیز برخی از کالاها و خدمات غیرمحسوس، ارزش والاتری نسبت به اشیاء و دارایی‌های محسوس و فیزیکی پیدا کردند. اطلاعات و داده‌هایی که در بستر رایانه یا به واسطه تجهیزات الکترونیکی و اینترنت پدید می‌آیند، بخش مهمی از تغییرات در اموال و دارایی‌ها و حتی لزوم قوانینی برای ساماندهی به آنان است. به عبارت دیگر، یکی از تحولات مهم در مالیت، داده‌ها در بستر رایانه است. در همین راستا باید گفت که آنچه فضای مجازی را از سایر فن‌آوریهای مشابه، متمایز و متفاوت می‌سازد، کارکرد تعاملی فضای مجازی به معنای ارتباط دو سویه و موثر بین کاربر و آن است که می‌تواند در تولید محتوا (اعم از مطلوب و نامطلوب) و در ارتباط و تعامل کاربران مورد استفاده قرار گیرد، محتوایی است که اساس ارتباطات اجتماعی یا روابط معاملاتی افراد را در بستر اینترنت تشکیل می‌دهد و نحوه و نوع تعامل افراد در فضای

مجازی را مشخص می‌کند. وجود اختلافات احتمالی بین افراد نیز ناشی از ارتباط شکل گرفته از محتوای نامطلوب ارتباطات بین آنهاست. بنابراین، از آنجایی که کارکرد اصلی قانون تنظیم روابط افراد جامعه است، رابطه حقوق و فناوری فضای مجازی در منظر تحلیلی حقوقی از ماهیت روابط افراد در اینترنت و سایر فضاهای مجازی است. به همین دلیل بررسی نگرش حقوقی به داده‌های رایانه‌ای نیز حائز اهمیت می‌باشد.

هر یک از نظام‌های حقوقی به واسطه قرار گرفتن در موقعیت و شرایط جدید، سازوکارهایی برای شناسایی اموال و دارایی و به تبع ایجاد یک نظام حقوقی و کیفری برای معین نمودن روابط افراد برای حراست از دارایی، جلوگیری از تعرض دیگران به اموال و... در نظر گرفته اند که اموال مجازی یا داده‌های رایانه‌ای نیز در همین راستا بیش از پیش مورد توجه قرار گرفتند. در این باره نگرش فقهی که در اسلام و فقه امامیه حاکم است، آنچه را که در معاملات در حوزه مجازی و اینترنتی نیست، نیز مورد توجه قرار گرفت و ضوابط و معیارهایی را برای شناسایی مالکان اموال، حدود مالکیت و نحوه استفاده از آن را مطرح نموده است که تحت عنوان معیارهای فقهی و حقوقی تشخیص مالیت در حوزه داده‌های رایانه‌ای قابل بحث است. در همین راستا پژوهش حاضر درصدد است تا تحلیلی از نگرش فقهی و حقوقی به مالیت داده‌های رایانه‌ای ارائه نماید. یعنی این پرسش مطرح است که معیارهای مال بودن داده‌های رایانه‌ای از حیث اقتصادی و یا حقوقی چیست؟

با توجه به اهمیت موضوع، برخی تحقیقات نیز به این بحث پرداختند. از جمله: در تحقیق لطفی فروشانی (۱۴۰۰) تحت عنوان «مشروعیت فقهی

بررسی مالیت داده‌های رایانه‌ای، درصدد است تا با تحلیلی فقهی و حقوقی نسبت به مالیت بودن داده‌های رایانه‌ای نظری بیفکند و معیارهای مالیت بودن آنان را نشان دهد.

۲. ملاحظات اخلاقی

در نگارش مقاله حاضر، اصول و قواعد اخلاقی از جمله ارجاع‌دهی، استفاده دقیق و علمی از منابع در دستور کار قرار گرفته است.

۳. مواد و روش‌ها

روش مورد استفاده در پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی و ابزار انجام پژوهش کتابخانه‌ای و مراجعه به متون و منابع اسنادی است.

۴. یافته‌ها

داده‌های رایانه‌ای از دو جنبه کالا یا خدمات بودن و همچنین تعاملاتی که هر محصول اقتصادی دارد، مالیت محسوب می‌شوند. در نگرش فقهی به دلیل ارزش اقتصادی و مالی داشتن، مالکیت داشتن و منحصر بودن مالکیت آنان و همچنین تقاضا برای این داده‌ها نشان دهنده آن است که با شکل جدیدی از مالیت مواجه هستیم. بنابراین به دلیل خاصیت خدماتی یا کالایی بودن، این داده‌ها نیز واجد ارزش، معامله و توجیه عقلانی برای خرید آنان است. از حیث تعاملی و رابطه‌ای نیز داده‌های رایانه‌ای به دلیل واگذاری به دیگری، قابلیت ارزش‌گذاری و معاملاتی بودن جنبه مالیت به خود می‌گیرند که در رویکرد فقهی نیز بر مبنای همین خصایص مالیت لحاظ شده‌اند. از حیث حقوقی نیز برای حمایت از آنان یا جلوگیری از تضییع داده‌های رایانه‌ای در قالب اموال، قوانین و مقررات کیفری از سوی قانونگذار وضع شده است که نشانگر پذیرش آنان تحت عنوان مالیت است.

حقوقی اموال مجازی در اقتصاد» چنین نتیجه گرفته شد که مفهوم مال یعنی چیزی که مورد استفاده و تقاضای مردم است و از این‌رو اموال مجازی با ارزش نظیر پول مجازی در زمره اموال قرار می‌گیرند. مقاله دیگری تحت عنوان «ماهیت و مالیت ارزهای دیجیتال از منظر فقه مقارن» توسط چیت‌سازیان و خورسندی (۱۴۰۰) منتشر شد و چنین نتیجه گرفتند که نسبت به ارزهای دیجیتال از حیث مال و ماهیت نظرات مختلفی ابزار شده است. موافقان به اصولی نظیر صحت و اباحه استناد می‌کنند و مخالفان مالیت دانستن ارزهای دیجیتال نیز به غرری بودن معاملات ناشی از آنان اشاره دارند. مقاله عبدی‌پورفرد و وصالی ناصح (۱۳۹۶) تحت عنوان «توسعه مفهوم و مصادیق مالی در فضای مجازی (مطالعه تطبیقی مالیت داده‌های رایانه‌ای در حقوق اسلام، ایران و کامن‌لا)» چنین آوردند که از منظر دو رویکرد شیء‌محور و رابطه‌محور در مال‌انگاری، مالیت داده‌های رایانه‌ای قابل اثبات است. از این منظر در نظام فقهی نیازمند تطبیق معیارها و ضابطه‌های سنتی و جدید مال‌انگاری هستیم تا بتوان مصادیق مالیت را به داده‌های الکترونیکی نیز تسری داد.

سلیمانی‌پور (۱۳۹۴) نیز در مقاله «بررسی فقهی پول مجازی» چنین آوردند که ماهیت پولی و پشتوانه آن، خصوصی بودن، الکترونیکی بودن و ورود پول مجازی به دنیای حقیقی از جمله معیارهای است که پول مجازی را در کنار پول حقیقی می‌نشانند.

موارد یاد شده بخشی از دیدگاههای فقهی و حقوقی نسبت به پول مجازی، داده‌های رایانه‌ای و نسبت آنان با عرصه‌های مختلف نظام اقتصادی در اسلام و یا سایر قوانین است. پژوهش حاضر ضمن

۵. بحث

داده‌ها از دو ویژگی ذکر شده برای اثبات مالکیت آنها کافی به نظر می‌رسد.

۵-۱-۱. کاربردی و مفید بودن داده‌های رایانه‌ای

اولین توصیف از یک ویژگی که در همه تعاریف ویژگی دیده می‌شود، مفید بودن یا به عبارت ساده مفید بودن است. اهمیت مال مفید در این است که یکی از نیازهای ضروری یا کامل انسان است. یعنی هر چیزی که در نزد مردم مطلوب و دارای اعتبار باشد، به نحوی که بتواند نیازهای آنان را برطرف سازد و در زندگی مردم دخیل باشد، مال محسوب می‌شود (بجنوردی، ۱۳۸۹: ج ۲).

۲۹. بر این اساس، دارایی در نزد مردم «ارزش اقتصادی» و بر همین اساس «ارزش قانونی» می‌یابد. «ارزش اقتصادی» معیاری از سود حاصل از کالاها یا خدمات است. در شرایطی که داده‌های رایانه‌ای بتوانند نیازهای مردم را برطرف سازند و در زندگی واقعی آنان نیز دارای ارزش باشند، مالیت در نظر گرفته می‌شوند و تقاضای مردم برای این داده‌ها از یک طرف و ارزش‌گذاری آنان نیز گواهی بر مالیت بودن آنان است.

این ارزش در واقع ارزش مالی است که نسبت به واحد پولی که مردم حاضرند برای آن بپردازند، اندازه‌گیری می‌شود. به عبارت دیگر، اگر مردم حاضر باشند برای «مطلوب بودن» اشیاء خود بهایی بپردازند، آنگاه وارد قلمرو مالکیت شده‌اند. باید پذیرفت که تکلیف مالکیت داده‌های رایانه‌ای، قبل از اینکه مفهوم داده به طور کلی وارد علم حقوق شود، حداقل از نظر ارزش اقتصادی یا ویژگی منفعت، استفاده و رضایت، توسط آن تعریف شده است. در هر صورت از نظر فقهی، کاربردی بودن داده‌های رایانه‌ای حائز اهمیت هستن و حساسیت فقه اقتصادی نسبت به این

عناصر شکل دهنده مالیت داده‌های رایانه‌ای قبل از هر چیز نیازمند آن است تا از منظر شیء بودن یا تعاملی و ارتباطی بودن بتوان صفت مالیت را بر این دارایی‌ها اطلاق نمود. به طور کلی، هر شیئی که دارای صفات مال باشد، در حوزه مال قرار می‌گیرد. بنابراین اعتبار داده‌های رایانه‌ای منوط به سنجش و ارزیابی آنها بر اساس موازین فقهی و حقوقی است که با توجه به تعدد تعاریف و قواعد تشخیص مالیاتی و به منظور نظام‌مندی ضوابط مذکور، ویژگی‌های ارائه شده توسط مالیات باید وی به بررسی دو رویکرد ویژگی «خدماتی یا کالایی بودن» و «تعاملی و معامله‌گری بودن» پرداخت و بر این اساس ویژگی داده‌های رایانه‌ای را اندازه‌گیری و ارزیابی کرد.

۵-۱-۵. مالیت داده‌های رایانه‌ای با رویکرد کالا بودن

در اغلب تعاریف سنتی و مرسوم از ثروت و مفهوم ثروت، تعریف «شیء» محور است و مفهوم ثروت حول یک «شیء» شکل می‌گیرد. به عبارت دیگر، مفهوم حقوقی مالکیت مبتنی بر صفات و خصوصیات شیء است، یعنی اعتبار مالکیت بر اشیاء، مستلزم صفاتی است که حقوق‌دانان برای تشخیص مالکیت اشیاء لازم می‌دانند. بنابراین، تمام عبارات در تعریف دارایی با عبارت «یک خاصیت چیزی است که...» شروع می‌شود. با توجه به تعدد تعاریف اموال و تنوع معیارهای تشخیص اموال در فقه و حقوق، صرف نظر از دشواری محاسبه اموال، تطبیق تمام اموال اموال بر داده‌ها غیر ضروری است. یعنی دو ملاک یا ویژگی «انتفاع» و «اختصاص» که در فقه و حقوق به عنوان ارکان خاص مالکیت برای تصدیق مالکیت اشیاء به شمار می‌روند. در نتیجه گرفتن

داده‌ها، ناظر بر کارکرد اقتصادی این پدیده است (سبحانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۱۴). در واقع تا زمانی که کارکرد این داده‌ها در راستای حل مشکلات روزمره و ناظر بر استفاده مردم برای رتق و فتق امور بوده و دارای منفعت برای آحاد مردم است، مالیت محسوب شده و ارزش اقتصادی و مالی برای مردم دارند. به هر حال باید پذیرفت که قبل از ورود مفهوم داده به فقه رایج، الزام به مالکیت داده‌های رایانه‌ای حداقل از نظر ارزش اقتصادی یا ویژگی‌های منفعت، استفاده و رضایت توسط آن تعریف می‌شد. عرف تجارت و اقتصاد الکترونیک، پیدایش مفهوم اقتصادی جدیدی به نام «اقتصاد اینترنتی»، «اقتصاد مجازی» یا «اقتصاد دیجیتال» تاریخچه ایجاد پتانسیل فضای مجازی در اقتصاد و تجارت است که بیشتر آن مبتنی بر فناوری‌های دیجیتال و فضای مجازی می‌باشد.

۵-۲. اختصاص مال به اشخاص در داده‌های رایانه‌ای

دومین وصف مالیت، قابل اختصاص بودن مال به اشخاص است. مراد از تملک در اینجا «قابلیت اختصاص» یا «قابلیت تملک اختصاصی» است. این بدان معناست که مالکیت و منفعت انحصاری صاحب مال به گونه‌ای است که دیگران را از استفاده از آن باز می‌دارد، بنابراین منظور از تملیک، استفاده انحصاری و انحصاری یک نفر از یک ملک است به نحوی که استفاده یک نفر از مال مانع استفاده دیگران از آن شود. این یک ویژگی خاص از اموال غیرمنقول است که عمده‌تاً انحصاری است (به استثنای ملک مشترک که این استفاده انحصاری در اختیار بیش از یک نفر است) (محقق داماد، ۱۳۸۱، ۳۸۶). در صورتی که داده‌های رایانه‌ای یا فعالیت‌های اقتصادی برخاسته از آنان

بتواند مالی را برای شخصی ایجاد نماید، مالیت نیز بر این مال مترتب است. اساساً هیچ مالکیتی فراتر از تسلط شخصی بر چیزی وجود ندارد، به نحوی که دیگران را از سود بردن از آن بازدارد» (طباطبایی یزدی، ۱۴۱۱، ۱۱). چه بسا اینکه در این صورت فاقد وصف مالیت خواهد بود. ویژگی قابلیت اختصاص یا قابلیت تملک در مورد داده‌های رایانه‌ای عرفاً وجود دارد. اتفاقاً این ویژگی در اینجا نسبت به اشیاء موجود در فضای حقیقی، روشن‌تر جلوه می‌کند. در این باره می‌توان گفت که ارزش‌های دیجیتال که امروزه بخش قابل توجهی از بازارهای مالی را در اختیار گرفتند، تابع همین خصوصیت هستند و مالیت در نظر گرفته می‌شود. زیرا این ارزش‌ها مالیت دارند و مورد رغبت عقلا می‌باشند (چیت‌سازیان و خورسندی، ۱۴۰۰: ۱۱۸). زیرا فضای مجازی تحت سلطه شخص است و خود آن را اداره می‌کند؛ به نحوی که امکان ورود اشخاص دیگر امکان ندارد. اوست که این فضا را ایجاد کرده و می‌توانست تحت کنترل خود نگه دارد.

۵-۳. خاصیت انتفاعی داشتن

سومین ویژگی برای مالیت یک شیء، عبارت است از قابل معامله بودن آن. این ویژگی نسبت به داده‌های رایانه‌ای صدق می‌کند البته در رابطه با داده‌هایی که معامله آنها منع قانونی ندارد. بدیهی است که داده‌های ممنوع شده توسط قانون (به عنوان مثال داده‌های مربوط به ایجاد یک ویروس رایانه‌ای که ممکن است نظم اجتماعی را مختل کند) دارایی محسوب نمی‌شود. اما اگر این دارایی‌ها به نحوی باشند که مردم برای دستیابی به آنان تلاش کنند، ارزش معاملاتی آنان نیز روشن می‌شود. در این صورت از منظر فقهی، اگر یک کالا یا خدمات، کمیاب باشد و عرفاً نیز برای

کسب آن رقابت و کشمکش باشد، مال محسوب می‌شود (نراقی، ۱۳۷۵: ۱۱۳). به عبارت دیگر، داده‌های رایانه‌ای دارای ویژگی‌های اختصاصی با توجه به فرصت‌های تجاری هستند، اما باید مراقب بود که چه داده‌هایی توسط قانون ممنوع است. شناخت این خصیصه نیز دشوار نیست، زیرا هم در قانون تجارت الکترونیکی به طور خاص به آن پرداخته شده و هم رژیم حقوقی حاکم بر اموال که در قوانین حقوقی و کیفری قابل دسترسی و شناسایی است، آنچه را که ممنوع می‌باشد، معلوم ساخته است. اما خصیصه اصلی، همان قابلیت معاملاتی داشتن و یا دادوستد آن در میان مردم است. در این صورت اطلاق مال بر داده‌های رایانه‌ای به دلیل ارزش و اهمیت آنان امری پذیرفتنی است.

۵-۱-۴. داشتن منفعت عقلایی

چهارمین ویژگی مال دارا بودن منفعت عقلایی است. در فقه امامیه وقتی از وجوب مالکیت موضوع معامله به عنوان یکی از ویژگی‌های اساسی صحت معامله بحث می‌کنند، «منفعت عقلایی» مورد نظر افراد را ذکر می‌کنند و ضمن تشخیص این امر «منفعت عقلایی» برای پذیرش مالکیت، علاوه بر ملاک «منفعت نوعی»، حتی به معیار «منفعت شخصی» نیز اعتقاد دارند (خمینی، ۱۴۱۳، ج ۳، ۱۰). درباره داده‌های رایانه‌ای یا اعمال برخاسته از آنان که پدیده یا منفعتی اقتصادی ایجاد می‌کنند، نیز می‌توان گفت که این داده‌ها، از جمله ارزش‌های دیجیتال، نیز مالیت دارند؛ به این دلیل که مورد توجه عقلا هستند و اتفاقاً در دنیای امروزی نیز در قبال آنان عوضی داده می‌شود (چیت‌سازان و خورسندی، ۱۴۰۰: ۱۱۸). بنابراین عقلایی بودن داده‌های رایانه‌ای با استناد به اینکه در قبال آنان عوضی

داده می‌شود، جنبه مالیت داشته و فرد برای بدست آوردن آنان تلاش نموده و در صدد است تا آنان را با مالکیت خود درآورد. چنانچه درباره مال گفته شد که مال چیزی است که انسان به آن تمایل دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۷۴). در صورتی که جنبه عقلایی و به مالکیت درآوردن در داده‌های رایانه‌ای یا اعمال برخاسته از آنان نظیر ارزش‌های دیجیتال قابل مشاهده باشد، مالیت نیز بر آنان قابل اطلاق است. به علاوه اینکه از نظر عقلانی، می‌توان با استفاده از این داده‌ها، معاملات انجام داد. زیرا از نظر فقهی و به تبع آن در نگرش حقوقی اسلامی، یک معامله زمانی صحیح است که علاوه بر عدم منع شرعی و قانونی در ارتباط با خود معامله، مالیت نیز داشته باشد. مالیت داشتن باعث می‌شود تا معامله صحیح در نظر گرفته شود و مالکیت قانونی بر آن حاکم شود که در غیر این صورت معامله باطل خواهد بود (شهیدی، ۱۳۸۲: ۶۳). بنابراین با توجه به این داده‌های رایانه‌ای نظیر ارزش‌های دیجیتال، بازی‌های رایانه‌ای و سرگرمی‌ها، تولیدات اعم از فیلم، هنر، موسیقی و... مورد معامله قرار می‌گیرد، می‌توان گفت که جنبه عقلایی داشته و کاربردی است. حال در بحث داده‌های رایانه‌ای در اغلب موارد مطلوبیت کلی و منفعت عقلایی و در بسیاری از موارد مطلوبیت آنها برای شخص یا اشخاص خاص بر اساس یک معیار عقلی قابل انکار نیست، هیچ شکی در ارزش محتوای مبادله شده بر اساس داده‌ها وجود ندارد.

۵-۲. مالیت داده‌ها با رویکرد «رابطه محور»

به طور کلی در نگرش فقهی این دیدگاه درباره کالا، جنس و یا خدمات مطرح است که ارزش مبادله یک جنس یا کالا به شکل کامل به میزان رغبت و میل اجتماعی آن بستگی مستقیم دارد.

اگر تمایل و رغبت اجتماعی نسبت به جنس یا کالایی کاهش پیدا کند، به دنبال آن ارزش مبادله‌ای آن نیز کاهش پیدا می‌کند. این رویه به نحو واضح و آشکار ثابت می‌کند که ارزش مبادله‌ای آن کالا با برآورده ساختن نیازهای انسان ارتباط دارد (صدر، ۱۴۲۴: ۵۶۱). علاوه بر این باید گفت که اگر ارزش هر چیزی با نگرش فرد نسبت به آن سنجیده شود، دیگر نیازی به اعمال معیارهای نظریه سنتی ثروت نیست و باید دید که آیا اشیا یا اطلاعات و داده‌های فضای مجازی، صرف‌نظر از خود آن شی، برای سایر افراد کاربرد دارند یا اینکه مورد توجه و رغبت دیگران نیستند. بنابراین کاربردی بودن کالا یا شیء در روابط بین افراد و اینکه آیا افراد و تعاملات آنها و آیا ارزش‌های آنها بر روابط بین افراد تأثیر می‌گذارد یا تأثیری ندارد، بسیار مهم و حیاتی است.

۵-۲-۱. تعاملی بودن کالاها یا خدمات

از منظر فقهی، مال بودن محصور در موارد فیزیکی و عینی نیست. بنابراین در فقه شیعه نیز صرفاً بر محسوس بودن شیء متعلق مال تأکید نمی‌شود (خویی، ۱۴۱۲: ۲۰). بدین ترتیب اگر یک بازی مجازی که امروزه برگرفته از داده‌های رایانه‌ای هستند، مورد استفاده و تعامل مردم قرار گیرد و حتی غیرمحسوس باشد، اطلاق مال بر آن صحیح است. در این صورت با توجه به اینکه داده‌های رایانه‌ای از سوی افراد با یکدیگر معامله می‌شوند و دارای ارزش و اعتبار هستند، مال در نظر گرفته می‌شوند. از این منظر «مال ترکیبی از روابط حقوقی بین افراد در مورد یک شیء است و ذاتاً و فی‌نفسه دارای ارزش نیستند» (طباطبایی یزدی، ۱۴۱۰: ۱۲؛ حسینی حائری، ۱۴۲۸: ۱۰۷). واضح است که داده‌های رایانه‌ای و

سایر اشیا موجود در فضای مجازی از نظر کارایی و ارزش در روابط بین مردم و کاربران فضای مجازی یکسان نیستند و بنابراین ارزش اقتصادی و مالی انتزاعی در زمینه این روابط متفاوت است. با این حال، مسلم است که بیشتر داده‌ها دارای ارزش و تأثیری بر روابط بین فردی هستند و از این نظر دارای ارزش مالی هستند. به عنوان مثال داده‌های موجود در پایگاه‌های داده که نقش و اهمیت انکارناپذیری در روابط انسانی دارند، ارزش اقتصادی خاص خود را دارند، هرچند میزان تأثیر این اطلاعات یا داده‌ها بر روابط انسانی و زندگی اجتماعی در ابعاد مختلف متفاوت باشد. از این جهت اگر بتوان یکی از خصوصیات مال را ارزش اقتصادی آن دانست که مردم در برابر آن پول بدهند یا تقاضا برای آن مطرح باشد، می‌توان آن را مال محسوب نمود (مدنی، ۱۳۸۲: ج ۱: ۱۶۰). در همین راستا باید گفت که بخش مهمی از داده‌های رایانه‌ای و محصولات ناشی از آن، ارزش اقتصادی دارند و بخش قابل توجهی از اقتصاد جهانی را نیز شامل می‌شوند که با توجه به ارزش داشتن و تقاضا برای آن، در زمره مالیت محسوب می‌شوند.

۵-۳-۱. ارزش اقتصادی داده‌های رایانه‌ای

در رویکرد فقهی گفته شد که مال چیزی است که قابلیت تملک دارد و تفاوتی ندارد که مال، اجناس، کالا، ملک یا آفرینش فکری باشد (حکمت‌نیا، ۱۳۸۷: ۵۶). مقصود از آفرینش فکری، کالاهایی است که تحت عنوان مالکیت معنوی از آنان یاد می‌شود و امروزه بخش مهمی از قوانین و مقررات بین المللی نیز در راستای حمایت از مالکیت معنوی و جلوگیری از سرقت آثار هنری، فکری و ادبی است. به هر صورت با در نظر داشتن این مورد باید گفت که ارزش اقتصادی داده‌های

رایانه‌ای چه محسوس و چه نامحسوس باشند، از خصائص مال بودن آن می‌باشد. همین نگرش در عرصه حقوقی نیز جاری است؛ بدین معنا که مال یعنی چیزی که ارزش داد و ستد دارد و در قبال آن وجهی پرداخت می‌شود و از نظر اقتصادی نیز ارزش مبادله کردن دارد (امامی، ۱۳۷۷: ج ۱: ۲۶). بنابراین هرچه بتواند در میان مردم ارزشمند تلقی شود و تا حدودی نیز نایاب باشد تا بتوان برای آن تقاضایی مشاهده نمود، در زمره مال بودن قرار می‌گیرد که محصور در اموال فیزیکی یا معنوی نیست. چنانچه امروزه بخش مهمی از دارایی کشورها، دانش بنیان یا مالکیت معنوی می‌باشند. به هر صورت بر مبنای نگرش قانونگذار در ایران باید چنین بیان کرد که در بند «ه» فهرست کیفری ماده ۲۱ قانون جرایم رایانه‌ای «معامله داده» (بند اول) و «فروش داده» (بند دوم) ذکر شده است. بدیهی است که قابلیت نقل و انتقال و ارزش معاملاتی یکی از خصوصیات مال و از موارد تشخیص مالیت است. بنابراین در صورتی که این داده‌ها مورد تعرض شخص یا اشخاصی واقع شوند، مشمول پیگیری قضایی بوده و این دلیل همان مال بودن آنان است.

اگرچه رویکردهای مختلفی برای ارزیابی داده‌ها استفاده شده است (پالکا، ۲۰۱۶: ۴۵). یکی از مشکلات اساسی در تجزیه و تحلیل هزینه‌ها و منافع این سیستم‌ها، تعیین ارزش اقتصادی اطلاعات به عنوان یک خروجی است. اگرچه ارزش چنین اطلاعاتی توانایی آن در بهبود تصمیم‌گیری و افزایش اثربخشی سازمانی است (آنوپام، ۲۰۰۳: ۱۳). تعیین ارزش اطلاعات از این دیدگاه به راحتی با داده‌های تصمیم‌گیری رایانه‌ای توجیه نمی‌شود. با این حال، خدمات اطلاعاتی باید قادر به ایجاد ارزش افزوده بر حسب

پول باشند. بدین ترتیب هرگونه تلاش برای اندازه‌گیری ارزش اطلاعات باید با تصمیمی همراه باشد که توسط آن اطلاعات پشتیبانی می‌شود. به عبارت دیگر، از نظر آنها، اطلاعات ارزش جهانی و مطلق ندارد، بستگی به این دارد که چه کسی، چه زمانی و در چه موقعیتی از آن استفاده کند. به این ترتیب اطلاعات دارای ارزش نسبی است که مبتنی بر مقایسه نتایج مجموعه‌های مختلف اطلاعات است. بر این اساس ارزش اطلاعات و داده‌های رایانه‌ای به سه طریق تعیین می‌شود (اهیتو و نیمان، ۱۹۹۰: ۴۴-۵۲).

الف: ارزش هنجاری اطلاعات: فرض اصلی ارزش هنجاری اطلاعات - که اغلب "نظریه هنجاری تصمیم‌گیری فردی" نامیده می‌شود - این است که یک فرد همیشه اطلاعات قبلی در مورد رویدادهای مرتبط با تصمیم خود دارد. این دانش در احتمالی که به هر رویداد اختصاص می‌دهیم، منعکس می‌شود. این احتمال می‌تواند عینی (مثلاً چرخاندن یک سکه) یا ذهنی (مثلاً پیش بینی برنده یک مسابقه) باشد. اطلاعات اضافی (مانند انواع سکه‌ها) ممکن است دیدگاه ما را در مورد احتمال وقوع یک رویداد تغییر دهد، بنابراین تصمیم و نتیجه مورد انتظار ما را تغییر می‌دهد. بنابراین، اطلاعات اضافی تغییر در نتیجه مورد انتظار ناشی از تغییر در احتمال است. درباره داده‌های رایانه‌ای نیز باید گفت که برخی از اطلاعات آنان واجد ارزش بسیاری است، زیرا بسیاری از افراد و سازمان‌ها حاضر هستند در قبال آنان مبالغ گزافی پرداخت کنند (بهمن‌پوری و دیگران، ۱۳۹۳: ۲۴۰). دلیل این امر به علت همان ارزش هنجاری اطلاعات مندرج در آنان است که برای بسیاری از افراد مهم و با اهمیت تلقی می‌شود. بنابراین اگر ارزش هنجاری اطلاعات و

اعمال این رویکرد وجود دارد؛ این مانع از ماهیت «پس از عمل» آن ناشی می‌شود. به عبارت دیگر، ارزش اطلاعات در این رویکرد پس از پیاده‌سازی و استفاده از سیستم قابل اندازه‌گیری و ارزیابی است.

ج: ارزش انتزاعی اطلاعات: ارزش انتزاعی منعکس کننده تأثیر کلی اطلاعات بر افراد است. این مقدار بر اساس حدس‌ها و شهود انسان تعیین می‌شود. در این رویکرد، هر فرد ارزش اطلاعات را بر اساس ارزیابی ذهنی خود تعیین می‌کند. به این ترتیب، تصمیم‌گیرنده هزینه‌ای را که مایل است برای یک قطعه اطلاعات معین بپردازد، بر اساس ارزیابی شهودی از دامنه تأثیر آن بر تصمیم تعیین می‌کند. درباره تعریف مال نیز همین دیدگاه مطرح است یعنی مال چیزی است که دارای ارزش اقتصادی باشد. مالیت مفهومی مطلق نیست، بلکه نسبی بوده و با تغییر شرایط و اوضاع و احوال نیز دچار تغییر می‌شود (شهیدی، ۱۳۸۷: ۵۰). در این معنا، داده‌های رایانه‌ای نیز اگرچه انتزاعی بوده و جنبه عینی ندارند، اما اگر دارای ارزش باشند و تنها داده میان افراد رد و بدل شود، در زمره همان مواردی قرار می‌گیرند که دارای ارزش هستند و به صورت نسبی برای افراد مختلف کاربرد دارد.

همچنین استفاده از این روش مشکلاتی دارد. اول، ارزش انتزاعی به افراد بستگی دارد. بنابراین نمی‌توانید به آن تکیه کنید، زیرا با تغییر افراد، این ارزش نیز تغییر می‌کند. نکته دیگر این است که در بسیاری از موارد یک مقدار انتزاعی نوعی متغیر ترتیبی است که ارزیابی بر اساس آن دشوار است. در نهایت، این رویکرد ماهیت «پس از عمل» نیز دارد. بنابراین، اندازه‌گیری ارزش اطلاعات تنها زمانی امکان‌پذیر است که اطلاعات

داده‌های رایانه‌ای در نظر گرفته شود، همان نگرش فقهی یعنی ارزشمند بودن به عنوان دلیلی برای مالیت بودن آنان مصداق پیدا می‌کند. کاربرد این رویکرد محدود است، زیرا برای استفاده از آن باید همه عوامل به طور دقیق اندازه‌گیری شوند که در دنیای واقعی به خصوص با توجه به احتمال وقوع رویداد امکان‌پذیر نیست. علاوه بر این، تمام نتایج را نمی‌توان بر حسب واحد سنجش پول بیان کرد و بنابراین نمی‌توان آنها را به صورت ریاضی محاسبه کرد. این رویکرد فرض می‌کند که تصمیم‌گیرنده بی‌عیب و نقص و بدون خطا است، در حالیکه در عمل تشخیص یک سیستم بد از یک تصمیم بد دشوار است و یک تصمیم بد ممکن است ناشی از درک نادرست از اطلاعات ارائه شده توسط سیستم باشد. علاوه بر این، این مدل شخص محور است، در حالی که در سطح سازمانی افراد مختلف با ترجیحات و تصمیمات متفاوت وجود دارند، بنابراین سیستمی که برای یک فرد کار می‌کند ممکن است برای دیگری کارایی نداشته باشد.

ب: ارزش واقعی اطلاعات: اطلاعات از تصمیمات پشتیبانی می‌کند، تصمیمات منجر به اقدامات می‌شود و اقدامات بر موفقیت کاربر اطلاعات (فرد یا سازمان) تأثیر می‌گذارد، بنابراین با اندازه‌گیری تغییر در میزان موفقیت، می‌توانید مقایسه‌ای منطقی انجام داد و تأثیر اطلاعات ارائه شده را دنبال کرد با این شرط که، اندازه‌گیری با دقت انجام شود، روابط بین متغیرها به خوبی تعریف شده و اثرات احتمالی عوامل نامرتبط خنثی شده است. به طور معمول، کلمه موفقیت «کارایی» است و تفاوت اندازه‌گیری شده در عملکرد براساس عوامل اطلاعاتی، ارزش واقعی اطلاعات نامیده می‌شود. یک مانع اساسی برای

شده و هم اگر باعث توسعه و سربلندی جامعه اسلامی شوند، مال حلال لحاظ شده و مسلمانان نیز به داشتن هرچه بیشتر آنان ترغیب می‌شوند. بدین ترتیب هرگاه داده‌هایی که یا منع عقلی خرید و فروش آن دارند یا منع شرعی و قانونی، باید گفت که این ویژگی را ندارد و در موارد دیگر باید آنها را دارای چنین توصیفی دانست.

۵-۲-۴. مالیت داده‌های رایانه‌ای بر

مبنای حقوق کیفری

علاوه بر معیارهای حقوقی که در قالب ویژگی‌های مالیت بررسی شد، تجزیه و تحلیل مالیات بر داده‌ها بر اساس قوانین کیفری فناوری اطلاعات امکان‌پذیر است. قانونگذار در راستای حمایت از حوزه فناوری اطلاعات و تامین امنیت روانی جامعه و همچنین حمایت از حقوق فعالان این فناوری، مقرراتی را وضع کرده است که نشان می‌دهد داده‌های رایانه‌ای دارای ارزش مالی است و آن را به عنوان اموال به گونه‌ای که گویی تعدی به آنها در زمره جرایم علیه اموال قرار می‌گیرد. با نگاهی به قوانین ایران باید گفت که بند دوم از فصل ۲ قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۹۷ ایران که به تخریب و اختلال در داده‌ها یا سیستم‌های رایانه‌ای می‌پردازد، به طور ضمنی مالکیت داده‌های رایانه‌ای را تصدیق می‌کند. طبق ماده ۸ قانون مذکور «هرکس به‌طور غیرمجاز داده‌های دیگری را از سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده، حذف یا تخریب یا مختل یا غیرقابل‌پردازش کند، به حبس از شش ماه تا دو سال یا جزای نقدی از ده تا چهل میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد». بدین ترتیب قانونگذار جرایم رایانه‌ای «اختلال و تخریب» داده‌ها (ماهیت نرم‌افزاری) و «سیستم‌های رایانه‌ای یا ارتباطی یا حامل‌های

موجود باشد (لیبوتاز، ۱۹۹۹: ۳۳). بنابراین وقتی صحبت از داده‌های کامپیوتری به میان می‌آید، باید گفت که این اشیاء دارای ارزش اقتصادی هستند، اما در نگرش فقهی، بحث ارزشمند بودن در کنار حلال بودن نیز مطرح است. زیرا بر مبنای نگرش فقه امامیه، مالیت هر چیزی وابسته به این است که منافع حلال در آن موجود باشد و هرگاه در چیزی، منافع حلال نباشد (نظیر شراب و خوک) پس مال نیست (خویی، ۱۴۱۲، ج ۲: ۳۰۲). بنابراین در کنار تعلق داشتن چیزی تحت عنوان مالیت، می‌بایست به حلال بودن آن نیز توجه نشان داد. در صورتی که داده‌های رایانه‌ای علاوه بر ارزش اقتصادی، عینی بودن و یا کاربردی بودن برای زندگی از مسیر حلال بدست آورده شوند و در راه حلال نیز به کار گرفته شوند، از منظر فقهی مال بوده و بهره‌مندی از آنان جایز است. اما وقتی سخن از ارزشمند بودن می‌شود می‌توان به اختراعات هسته‌ای دانشمندان ایرانی اشاره کرد، بسیاری از کشورها حاضر بودند و هستند که به هر قیمتی اطلاعات این اختراعات را به‌دست آورند و به نام خود ثبت کنند (بهمن‌پوری و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۴۰). بنابراین داده‌های رایانه‌ای هنگامی که در عرصه عمل به کار بسته می‌شوند، نقش مهمی در زندگی بشر ایفا می‌کنند که حتی ممکن است بسیار ارزشمند بودن از سایر اشیاء و اموالی باشند که در دسترس انسان هستند و حتی برخی از آنان نظیر دانش هسته‌ای یا سایر صنایع دانش بنیان به قدری تأثیرگذار هستند که می‌توانند انقلابی در دنیا ایجاد کنند. بدیهی است که چنین مواردی که می‌توانند واجد ارزش باشند، بدون ملاحظه فقه پویای اسلامی نیستند و حتی برای کسب و بدست آوردن آنان نیز بسیار توصیه می‌شود. بنابراین موارد یاد شده هم مال محسوب

داده» (ماهیت سخت افزاری) را ذکر کرده و از نظر ماهیت تفاوتی با هم ندارند.

جرم‌انگاری اختلال در داده‌های رایانه‌ای همراه با اختلال در سیستم‌های اطلاعاتی که در اکثر موارد براساس معیارهای ذکر شده نباید در آن تردید کرد، تحت عنوان واحد «اختلال و تخریب»؛ بیانگر آن است که قانونگذار جرایم رایانه‌ای، مقررات و قوانین جاری مربوط به تخریب را گسترش داده و اشکال جدیدی از دارایی‌های نامشهود را در حوزه پردازش داده‌ها گنجانده است (عالی‌پور، ۱۳۹۵، ۸۴). حکم مذکور را می‌توان این گونه تفسیر کرد که امور مربوط به اشخاص حقیقی یا حقوقی اعم از «داده‌های متعلق به اشخاص» اعم از اینکه مال باشد یا مال یا حق آنها، مورد حمایت قانونگذار و مورد تعدی قرار می‌گیرد یا از بین بردن آنها جرم محسوب می‌شود.

۶. نتیجه

نتایج نشان داده است که رویکرد فقهی و حقوقی به مالیت داده‌های رایانه‌ای از دو جهت کلی قابل بررسی است. اول اینکه بتوان بر این داده‌ها خصوصیت خدماتی یا کالایی بودن را بر آنان اطلاق نمود که ارزش اقتصادی داشته باشند، از منظر عقلانی نیز گرایش و تمایل به سمت آنان در میان افراد دیده شود. جنبه انحصاری نیز داشته باشند؛ یعنی از حیث مالکیت متعلق به شخص خاصی باشند. در این صورت مالیت داده-های رایانه‌ای از جنبه فقهی نیز اثبات می‌شود. در وهله بعدی ماهیت تعاملی یا ارتباطی بودن این داده‌ها حائز اهمیت است تا بتوان از آنان برای معاملات و تعامل اقتصادی میان افراد استفاده نمود. در نگرش فقهی، مال بودن تنها به بُعد فیزیکی محدود نمی‌شود، بلکه اگر یک پدیده

بتواند ارزش اقتصادی داشته باشد و در راستای بهبود وضعیت به کار گرفته شود و مالکیت آن روشن باشد، مال محسوب می‌شود که همین خصائص در داده‌های رایانه‌ای دیده می‌شود. با دقت در کارکردهای فنی و اقتصادی داده‌های رایانه‌ای و عرضه آن بر قواعد حقوق اموال، حقوق قراردادهای و حقوق کیفری در کل چنین استنتاج می‌شود که اول از هر چیز؛ تمامی معیارهای مالیت اشیاء بر این داده‌های رایانه‌ای قابل انطباق است. ویژگی‌هایی چون منفعت عقلایی داشتن، قابلیت اختصاص یافتن به اشخاص، دارا بودن ارزش مبادلاتی عرفی و قابلیت انتفاع، اموری هستند که مالیت یک مال را شکل می‌دهند. این ویژگی‌ها نسبت به داده‌های رایانه‌ای اگر بروز ظهور بیشتری نداشته باشند که دارند، از اموال موجود در فضای حقیقی کمتر نیستند. همچنین از منظر ضابطه شخصی شناسایی مال، داده‌های مزبور برای صاحبان آنها، علقه مالکانه کاملاً منطقی ایجاد کرده و از سوی دیگر در قوانین کیفری نیز هرگونه تخریب و خرید و فروش آنها بدون اذن صاحبانشان جرم‌انگاری شده که وضعیتی همچون رفتار مجرمانه نسبت به اموال دارای مالیت ایجاد کرده است. دوم اینکه گذشته از اینکه مالیت داده‌ها پیش از مداخله دانش حقوق، مورد پذیرش عرفی تجارت الکترونیک و اقتصاد مجازی قرار گرفته، از منظر حقوقی با رویکرد کلاسیک یعنی معیار «شیء» محور نیز واجد عناصر مفهومی مالیت بوده، همچنان که بر مبنای رویکرد «تعاملی بودن» نیز صدق عنوان مال بر آنها ثابت است و مال محسوب می‌شوند. در نهایت اینکه در نگرش فقهی و حقوق اسلامی، ماهیت داده‌های رایانه‌ای به نحوی است که اگر نسبت به آنان بی توجهی شود، بخش قابل

- توجهی از دستاوردهای اقتصادی جدید نظیر
ارزهای دیجیتال، کیف پول‌های دیجیتال و یا
اقتصاد مبتنی بر داده‌های اینترنتی و الکترونیکی
نیز به‌عنوان یک فرصت از دست می‌رود. به همین
دلیل رویکرد حقوقی حامی داده‌های رایانه‌ای نیز
در راستای حمایت از این داده‌ها به کار گرفته
می‌شود تا بتوان مشکلات حقوقی در این زمینه را
شناسایی و با متخلفان نیز مقابله شود.

۷. سهم نویسندگان

نویسندگان مقاله به صورت برابر و مشترک مقاله
را به رشته تحریر درآورده‌اند.

۸. تضاد منافع

در این مقاله تضاد منافی وجود ندارد.

منابع

منابع فارسی

- امامی، سید حسن، حقوق مدنی، جلد اول،
تهران: انتشارات کتابفروشی اسلامیة،
۱۳۷۷.
- بجنوردی، سید میرزا حسن، القواعد
الفقهیه، قم، انتشارات دارالکتب العلمیه،
۱۳۸۹.
- بهمن‌پوری، عبدالله، شادمان‌فر، پورغلامی
فراشبندی، مجتبی، بررسی فقهی و
حقوقی مال بودن داده‌های رایانه‌ای، مجله
فقه و مبانی حقوق اسلامی، سال چهل و
هفتم، شماره دوم، ۱۳۹۳.
- چیت‌سازیان، مرتضی، خورسندی، زهرا،
ماهیت و مالیت ارزهای دیجیتال از منظر
فقه مقارن، دوفصلنامه فقه مقارن، سال
نهم، شماره هفدهم، ۱۴۰۰.
- حکمت‌نیا، محمود، مبانی مالکیت فکری،
قم: انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ
اسلامی، ۱۳۸۷.
- خمینی، سیدروح الله، کتاب البیع، قم، نشر
اسماعیلیان، ۱۴۱۳.
- خویی، سید ابوالقاسم، مصباح الفقاهه فی
المعاملات، جلد دوم، بیروت، انتشارات
درالهادی، ۱۴۱۲.
- سبحانی، حسن، درودیان، حسین، ارزیابی
انتقادی رویکردهای موجود در هستی
شناسی پول، ارائه تفسیری بدیل، فصلنامه
اقتصادی اسلامی، شماره ۵۷، ۱۳۹۴.
- شهیدی، مهدی، حقوق مدنی؛ تعهدات،
تهران: انتشارات مجد، ۱۳۸۷.
- شهیدی، مهدی، تشکیل قراردادهای و
تعهدات، تهران: انتشارات مجد، ۱۳۸۲.
- صدر، محمدباقر، اقتصادنا، قم: مرکز
الابحاث و الدراسات التخصصیه الامام
الشهید الصدر، ۱۴۲۴.
- طباطبایی یزدی، سید کاظم، حاشیه
مکاسب، قم، موسسه اسماعیلیان، ۱۳۲۱ق.
- طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر
المیزان، ترجمه سید محمدباقر موسوی
همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی،
۱۳۷۴.
- عالی‌پور، حسن، حقوق کیفری فن آوری
اطلاعات، تهران، انتشارات خرسندی،
۱۳۹۵.

منابع انگلیسی

- محقق داماد، سید مصطفی، قواعد فقه مدنی، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی، ج هفتم، ۱۳۸۱.
- مدنی، سید جلال‌الدین، حقوق مدنی، تهران: انتشارات پایدار. ۱۳۸۲.
- نراقی، مولی احمد، عوائدالایام، قم: انتشارات مکتب الاعلام الاسلامی. ۱۳۷۵.
- Anupam Chandler, (2003), the New, New Property, Texas Law Review, Vol. 81, No.3.
- Pałka, Przemysław (2016) Redefining 'property' in the digital era: when online, do as the Romans did, European University Institute (EUI), LAW Working Papers, No 08
- Warren Barr, (2013-2014), Modern Studies in Property Law, Volume 8, Edited by Webster's New World College Dictionary.

پروہشکاه علوم انسانی ومطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی